

Wstęp

Pierwszy numer rocznika „Studia nad Totalitaryzmami i Wiekiem xx” („Totalitarian and 20th Century Studies”) ukazuje się w szczególnym momencie, będąc z jednej strony rezultatem refleksji badawczej prowadzonej przez Ośrodek Badań nad Totalitaryzmami im. Witolda Pileckiego, z drugiej zaś zapowiedzią kontynuacji i poszerzenia działalności naukowej w ramach właśnie powołanego Instytutu Solidarności i Męstwa im. Witolda Pileckiego – instytutu badawczego scalającego doświadczenia i dorobek Ośrodka Badań nad Totalitaryzmami oraz Instytutu Solidarności i Męstwa.

Dzięki intensywnym staraniom Magdaleny Gawin Ośrodek został powołany wiosną 2016 roku decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jego podstawowym zadaniem było wprowadzenie polskiego doświadczenia konfrontacji z dwoma totalitaryzmami do pamięci świata. Oznaczało to przede wszystkim stworzenie nowej przestrzeni do dyskusji i badań nad charakterem i specyfiką okupacji niemieckiej i sowieckiej na ziemiach polskich w latach 1939–1945, jak również realizację innowacyjnego projektu na pograniczu nauki, popularyzacji historii i kultury pamięci polegającego na utworzeniu nowoczesnego archiwum cyfrowego, udostępniającego online w języku polskim i angielskim spisane relacje głównie ofiar cywilnych i świadków niemieckiego i sowieckiego terroru (www.zapisyterroru.pl).

Działalność badawcza Ośrodka wykraczała poza organizowanie konferencji czy sympozjów naukowych, realizowanie projektów badawczych, publikowanie źródeł historycznych czy przygotowywanie monografii, zbiorów esejów czy wydawnictw pokonferencyjnych. Naturalną konsekwencją zaangażowania na tych wszystkich polach była decyzja o rozpoczęciu wydawania „Studiów nad Totalitaryzmami i Wiekiem xx” – dwujęzycznego, interdyscyplinarnego rocznika, służącego jako ważne forum dla międzynarodowej wymiany myśli, prezentowania wyników badań monograficznych, prac syntetyzujących czy wreszcie porównawczej refleksji metodologicznej.

Badania nad totalitaryzmami i wiekiem xx nie są wyłączną domeną historyków. Dzieje minionego wieku były i pozostaną jeszcze długo obiektem uwagi przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych. Stąd „Studia”, wzorując się na praktykach najlepszych czasopism naukowych, od samego początku otwierają swoje łamy także dla filozofów, politologów, socjologów, prawników, psychologów oraz ekspertów innych specjalności, kładąc podstawowy nacisk na merytoryczną i metodologiczną jakość przedstawianych do publikacji tekstów. Doświadczenie interdyscyplinarnych seminariów i projektów naukowych pozwala sądzić, że myślenie wychodzące poza utarte schematy potrafi inspirować i motywować do zadawania nowych pytań badawczych, staje się podstawą poszukiwania bardziej satysfakcjonujących narzędzi warsztatowych czy formułowania innowacyjnych podejść do analizowanego materiału. W tym sensie przed „Studiami” rysuje się możliwość podejmowania różnych aspektów zjawisk składających się na fenomen xx wieku, nazywanego wspólnie „wiekiem totalitaryzmów”, także w nawiązaniu do zagadnień ukazujących nie tylko jego historyczne uwarunkowania, ale także implikacje dostrzegalne we współczesnym świecie.

Struktura i zawartość niniejszego tomu „Studiów” nawiązuje do fundamentalnych problemów badawczych i historiograficznych, znajdujących się w centrum pierwszych zainteresowań Ośrodka. Objęły one charakter i specyfikę polskiego doświadczenia zderzenia z totalitarnymi reżimami, w szczególności z niemiecką polityką okupacyjną względem polskich obywateli, oraz kluczowe wyzwania dotyczące badań nad II wojną światową i jej znaczeniem we współczesnym świecie, zwłaszcza w wymiarze kultury pamięci i edukacji historycznej. Ta problematyka znalazła już swój pierwszy wyraz w ostatnich publikacjach naukowych Ośrodka, będących efektem seminarium naukowego oraz zrealizowanego w latach 2017–2018 projektu badawczego finansowanego przez MNiSW w ramach programu Dialog: *II wojna światowa. Historia, która nie chce przeminąć. Dyskusje o polskim doświadczeniu w wieku xx i polityce pamięci* (Warszawa 2017) i *Doświadczenie dwóch totalitaryzmów. Interpretacje*, pod redakcją Pawła Kaczorowskiego, Marka Kornata, Joanny Lubeckiej i Piotra Madajczyka (Warszawa 2018).

Charakterystyczne dla niemieckiej polityki okupacyjnej przykłady zbrodniczych działań na ziemiach II Rzeczypospolitej zostały przedyskutowane podczas dwóch interdyscyplinarnych, międzynarodowych konferencji naukowych, zorganizowanych przez Ośrodek w Warszawie oraz w Wiedniu w latach 2016 i 2017. Podjęwały one problem nazistowskiej polityki ludobójczej, analizując dwa zjawiska:

- 1) ludobójstwo ludności cywilnej na warszawskiej Woli w pierwszych dniach Powstania Warszawskiego z perspektywy prawno-historycznej,
- 2) planową eksterminację polskiej inteligencji w latach 1939–1945 w ogólnoeuropejskim ujęciu porównawczym.

Kontynuacja podjętej dyskusji znajdzie odzwierciedlenie w rozpoczętym niedawno wieloletnim projekcie badawczym MNiSW „Wkład polskiej

myśli prawnonaukowej w kształtowanie pojęcia zbrodni genocydu. Rafał Lemkin i Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa z 1948 roku a polskie doświadczenie okupacji przez narodowosocjalistyczne Niemcy” kierowanym przez Piotra Madajczyka.

Wykorzystując dorobek przeprowadzonych dyskusji, pierwszy tom „Studiów” stanowi ich kolejny etap. Podejmujemy problem porównawczego spojrzenia na los elit intelektualnych w Europie pod okupacją niemiecką, w tym politykę III Rzeszy wobec ludności cywilnej na zajętych we wrześniu 1939 roku terytorium Polski.

Zbrodnie na inteligencji polskiej były uważane w nazistowskich Niemczech za imperatyw, sankcjonowany transparentną w tym zakresie polityką państwa, poprzedzający kolonizację i germanizację okupowanych terenów.

Debatę rozpoczyna Maciej Janowski artykułem *Inteligencja polska: powstanie i przemiany grupy społecznej i jej światopoglądu*, w którym przedstawia proces rozwoju inteligencji polskiej jako nowej grupy społecznej, osadzonej m.in. w tradycji romantyzmu, powstaniach narodowych XIX wieku czy w „umasowieniu polityki”. Jej początki nie były jednak prostą adaptacją szlacheckiego systemu wartości. Dla autora jest to proces daleko bardziej demokratyczny – „inkluzywny” od samego początku.

Marek Kornat w artykule *Wokół polskich opinii i rozważań nad narodowym socjalizmem i III Rzeszą* ukazuje narodowy socjalizm z perspektywy Romana Dmowskiego, Józefa Piłsudskiego, Władysława Sikorskiego i Józefa Becka, przedstawia tym samym pierwsze zderzenie polskich elit politycznych z nazistowską ideologią lat 30. XX wieku.

Piotr Madajczyk w tekście *Polityka ZSRR i III Rzeszy wobec elit polskich w czasie II wojny światowej* uwypukla różnice w polityce niemieckiej w stosunku do podbitych krajów. Podnosi kwestię likwidacji polskiej inteligencji w ramach polityki eksterminacyjnej III Rzeszy na kontrolowanych terytoriach. Podkreśla również specyfikę ideologii sowieckiej, zakładającej denacjonalizację i atomizację jednostek, pozbawianych oparcia we wzorcach czy elitach narodowych.

W artykule *Antypolonizm w ideologii narodowosocjalistycznej* Tomasz Ceran zwraca uwagę na charakterystyczny antypolonizm działań niemieckich w trakcie okupacji jako przykład masowych zbrodni dokonywanych na ościennych narodach, wynikających z ideologicznie uzasadnianej hierarchii nacji przeznaczonych do wyniszczenia lub zniewolenia.

Dieter Schenk w tekście *Zagłada polskiej inteligencji jako forma ludobójstwa* rozważa charakter zbrodni na inteligencji polskiej w kontekście zbrodni ludobójstwa i potencjalnej kwalifikacji prawnej w tym kierunku. Przybliża konstrukt wykluczania podbitych narodów, oparty na prawnej implementacji ideologii III Rzeszy, odnosząc go także do międzynarodowego prawa karnego.

Wreszcie Joanna Lubecka w rozważaniach *„Nadmiar zapomnienia i nadmiar pamięci” w polskiej, niemieckiej i austriackiej narracji dotyczącej II wojny światowej* porównuje percepcję historii przez Polaków i Niemców,

w szczególności różnice w rozumieniu i opisywaniu doświadczenia II wojny światowej. Prezentuje również wnioski dotyczące współczesnej rytualizacji pamięci i wynikającego z takiego procesu stanu wiedzy społeczeństw oraz funkcjonujących na ten temat mitów.

Kolejny numer „Studiów” ukaże się już niebawem. Przedstawimy w nim analizę porównawczą różnych losów inteligencji krajów okupowanych przez niemiecką III Rzeszę, która, mamy nadzieję, przyniesie bardziej precyzyjną odpowiedź na pytanie o powody różnic w niemieckiej polityce względem elit podbitych krajów.

Wojciech Kozłowski

Redaktor naczelny, p.o. dyrektora ISiM im. Witolda Pileckiego

Eryk Habowski

Zastępca redaktora naczelnego